

УДК 929:903

Л. Л. Залізник

ЗОЛОТА ОСІНЬ ПАТРІАРХА (ДО 75-РІЧЧЯ В. В. ОТРОЩЕНКА)

Написання ювілейної статті про патріарха археології доби бронзи України Віталія Васильовича Отроценка далось автору цих рядків нелегко. Глибокий сенс народної мудрості «велике бачиться здалеку» у даному випадку проявився повною мірою. Відсутність історичної перспективи, як і багаторічне знайомство (від 1972 р.) та дружні стосунки, аж ніяк не сприяють об'єктивній оцінці постаті ювіляра. Невблаганне сито історії ще не відсіяло дрібне й другорядне, полишивши нащадкам твердий осад, який є справжньою суттю особистості, історичним спадком людини та реальним її внеском у справу свого життя.

Попри зазначені перепони на шляху до об'єктивного висвітлення постаті ювіляра візьму на себе сміливість зупинитися на головних етапах його тривалого життя та плідної наукової діяльності. 75-літній ювілей Віталія Васильовича є зручним приводом торкнутися далеко не всіх, а бодай головних напрямків його багатогранної наукової діяльності.

Один з провідних українських археологів професор В. Отроченко відомий колегам в Україні та далеко за її межами, перш за все, як видатний вчений та організатор науки, визнаний археологічним загалом дослідник проблематики енеоліту—бронзи півдня Східної Європи. Усе його творче життя, починаючи зі студентських років, пройшло в стінах та експедиціях провідної археологічної установи України — Інституту археології НАН України.

Творчий шлях визначного науковця позначений пошуками рішень численних актуальних проблем доби енеоліту—бронзи. На відміну від деяких кабінетних вчених, Віталій Васильович

розпочав вирішення теоретичних проблем первісності не в комфортних кабінетних умовах, а як і слід «археологу від бога», з розкопок степових курганів у Східному Криму, пониззі Дніпра та Надазов'ї, де пройшла його експедиційна молодість.

Спиралючись на створену власною багаторічною працею та зусиллями кількох поколінь колег величезну джерельну базу стародавніх суспільств пастухів та номадів півдня України останніх п'яти тисячоліть знаний вчений зробив великий внесок у вивчення первісної історії українського степу за доби палеометалів (5—2 тис. до н. е.).

Справляє враження довгий перелік проблематики численних (понад 540!) друкованих праць Віталія Васильовича: історія племен зрубної культурної спільноти Східної Європи; принципи виділення поховань білозерської, бабинської, покровсько-мосоловської та бережнівсько-маївської зрубних культур, чорногорівського типу; феномен довгих могил доби бронзи; хроно-стратиграфія поховань доби бронзи; проблеми гірничої археології; осмислення феномену синташтинської культури в Південному Приураллі; ідеологічні уявлення населення доби бронзи; тенденції розвитку давнього мистецтва України; соціальна диференціація суспільств доби бронзи на базі аналізу поховальних пам'яток; знакові системи культур зрубної спільноти; культурна атрибуція поховань з кістяними та роговими пряжками; концепція культур зрубної спільноти; проблеми осередків культурогенези та формування харизматичних кланів; феномен модельованих черепів інгульської катакомбної культури; витоки індо- та ірано-аріїв за даними археології; золотоординський період в історії кипчаків (по-

ловців) та ідентифікація особи Чингульського хана (Тігака); зіставлення петрогліфів Кам'яної Могили та Гямігая в Нахчіванській автономії у складі Республіки Азербайджан тощо.

Малою батьківщиною майбутнього знаного археолога є місто Чернігів, де він народився 20 вересня 1945 р. у сім'ї службовця. У 1954 р. його родина переїздить до Києва і поселяється на Куренівці, де й пройшло шкільне дитинство ювіляра. Спочатку він навчається в середній школі № 8, де після ознайомлення з підручником «Історія СРСР» для 4 класу ювіляр обрав долю історика. Цікаво, що за три роки до першого класу тієї ж школи пішов автор цих рядків і в ній же обрав своє археологічне майбутнє, збираючи монети в рівчаках по навколишніх вулицях Куренівки. Паралельно у той же час, у тих же школах Куренівки сходилася зоря ще одного відомого дослідника курганів України — Геннадія Євдокимова. Але то вже інша тема, що потребує окремої розповіді.

Другу половину шкільного дитинства Віталій Отрощенко провів у розташованій поблизу відомого Куренівського базару не менш знаменитій СШ № 14. А відома вона тим, що побудована на початку ХХ ст. в стилі українського модерну коштом Сергія Грушевського, батька великого українця Михайла Грушевського. Про засновника його школи учень Віталій Отрощенко у той час зі зрозумілих причин не відав, проте як людина обдарована з дитинства успішно провів своє перше плідне дослідження на історичній ниві.

Зіставлення цифрових показників зі шкільних підручників різних років дозволили йому дійти далекого висновку щодо краху 6-го п'ятирічного плану (1956—1958) та переходу до виконання Семирічки (1959—1965), в пожежному порядку. Останню також не виконано в запланованому обсязі. СРСР занурювався в системну економічну кризу, делікатно названу «застоем».

Бог милував ювіляра з малечку, який через свою вроджену скромність не поділився (на щастя) своїми плідними ідеями зі старшими товаришами. Мабуть, саме тому у 1963 р. він благополучно отримав диплом про середню освіту. Так, на самому початку історичної кар'єри майбутній професор оминув малоприємну, хоча й героїчну перспективу дисиденства, а Україна не втратила видатного спеціаліста з археології бронзової доби.

Згідно з свідомим вибором в 4 класі куренівської школи № 8 життєвого поприща на ґрунті історичної науки, протягом 1963—1968 рр. В. Отрощенко навчався на історичному факультеті Київського університету ім. Тараса Шевченка. Саме тут прийшло розуміння, що вивчати правдиву історію ХХ ст. в державі розвиненого соціалізму немає реальної перспективи. Тож студент пірнув у глибини первісної доби, ставши ревним членом гуртка ар-

хеології. Сталося це під впливом легендарного вихователя цілої когорти сучасних археологів України, зав. кафедрою археології Л. Славіна, який нарікав, що студенти кафедри обирають античність чи Київську Русь, а займатися добою бронзи не бажають.

Так сталося первинне «забронзовіння» ювіляра. За рекомендацією Л. Славіна студент першого курсу В. Отрощенко потрапив до Керченської археологічної експедиції, де й мав першу археологічну практику на Кіровському поселенні доби пізньої бронзи (1964). На третьому курсі раптово стало вакантним місце старости гуртка археології. Юрій Костенко (майбутній посол нашої держави в Австрії, ФРН, Японії, Китаї) несподівано обрав кафедру міжнародних відносин, замість археології. Тоді зав. кафедрою призначив Віталія Отрощенка керівником гуртка. Студент виправдав довіру перемогами на двох поспіль наукових студентських конференціях істафу.

У складі Керченської експедиції, керованої О. Лесковим, ювіляр розкопував поселення та кургани кожного студентського літа з 1964 по 1967 р. Під впливом начальника експедиції сформувався науковий інтерес Отрощенка до зрубно-ї культури, що визначило головний напрям його досліджень впродовж подальшого життя.

Отримавши диплом з відзнакою, Отрощенко 1968 р. одержав направлення до Інституту археології АН УРСР на посаду старшого лаборанта. Спочатку він бере участь у розкопках курганів у складі Каховської новобудовної експедиції під орудою О. Лескова (1968—1970 рр.). 1970-й рік позначений для ювіляра переводом на посаду молодшого наукового співробітника та призовом на військову службу. Служив майбутній ювіляр один рік укладачем парашутів у ракетній частині на околиці м. Хмельницький на Поділлі.

Повернувшись з армії молодий дослідник, з причини розбіжності з О. Лесковим у методиці розкопок курганів, опиняється в Запорізькій новобудовній експедиції В. Бідзілі. Там він очолює загін і проводить розкопки могильника Степовий — ключової для нього пам'ятки з огляду виділення в перспективі білозерської культури.

Від В. Бідзілі з його природним демократизмом начальник загону одержав вагомий досвід керівництва великою новобудовою експедицією та можливість реалізувати прогресивну методику розкопок давніх могил методом паралельних траншей за розробками С. Братченка. Дослідження довгих могил підказало ювіляру доцільність застосування методу комбінованих траншей при розкопках з використанням землерийної техніки. За три сезони В. Бідзіля передав Запорізьку експедицію Отрощенкові, який очолював її у 1975, 1976, 1978—1987 рр. Практику передачі експедиції перспективним дослідникам новий начальник, з огляду на не-

обхідність завершення етапних для нього наукових робіт, продовжив: 1977 р. — Ю. Болтрику; 1982, 1988 рр. — Ю. Рассмакіну.

Запорізька експедиція під орудою ювіляра дослідила тисячі поховань у степових курганах енеоліту, бронзи, раннього заліза, середніх віків. Здобуто величезний обсяг наукової інформації, тисячі безцінних артефактів, полишених в українських степах стародавніми пастухами та номадами впродовж останніх п'яти тисяч років.

Були й сенсаційні відкриття, що отримали великий розголос у наукових колах. У катакомбних похованнях інгульської культури виявлені унікальні модельовані пластичною остеокерамічною сумішшю черепи. Досліджено кілька «золотих» поховань скіфської аристократії (13-й курган біля Великої Знам'янки, Вишнева, Сахнова могили). Розкопано Чингульську Могилу з похованням останнього воловецького хана Тігак, згаданого на сторінках Літопису Руського, з надзвичайно багатим і різноманітним поховальним інвентарем (третья чверть 13 ст.). За цим відкриттям постала проблема золотоординського періоду в історії половців, яку всупереч переконливим фактам ігнорують чимало істориків та археологів.

Матеріалами експедиції насичено низку вітрин Музею історичних коштовностей України. Від золотих сережок з катакомби інгульської культури та кремації бережнівсько-маївської зрубної культури до розсипів золотих прикрас зі скіфських могил біля Великої Знам'янки, Кам'янки-Дніпровської, Гюнівки, Великої Білозерки, Корнієвки. Серед них такі шедеври давнього золотарства як меч у золотих піхвах з граффіті з Великої Білозерки та ажурна золота платівка зі сценою полювання на оленя під Деревом життя з Гюнівки.

Дослідження могили Чингульського хана біля с. Заможне започаткувало, ще один напрям наукової діяльності Віталія Васильовича, який нині користується заслуженим авторитетом зведеного в Україні та поза її межами фахівця з археології середньовічних кочовиків українського степу. Офіційним визнанням ще одного таланту ювіляра стало його запрошення до складу Вченої ради із захисту докторських дисертацій при Інституті сходознавства НАН України (2005—2014 рр.).

Багата джерельна база та енциклопедичні знання проблематики археології міді—бронзи дозволили В. Отроценку зробити вагомий внесок у вирішенні багатьох проблем археології та первісної історії півдня Східної Європи. Зокрема, у захищеній 1981 р. кандидатській дисертації вчений розділив поховання бабинської і власне зрубної культур, окреслив коло поховань білозерської культури доби фінальної бронзи (XII—X ст. до н. е.), обґрунтувавши виділення її невдовзі. Віддаючи шану науковому керівнику цієї дисертації професору О. Тереножкіну,

ювіляр розширив у п'ятеро кількість поховань чорногорівського типу історичних кіммерійців та сформулював критерії їхнього визначення навіть за відсутності речового супроводу.

Розроблену Отроценком концепцію культур зрубної спільноти (покровсько-мосоловської та бережнівсько-маївської) покладено в основу його докторської дисертації «Історія племен зрубної спільноти», захищеної 2002 р. Захистові передувало видання монографії «Проблеми періодизації культур середньої та пізньої бронзи півдня Східної Європи (культурно-стратиграфічні зіставлення)» (Київ, 2001). Серед іншого, в ній запропоновано, на доповнення до три-етапної періодизації В. Городцова, виділяти п'ять періодів доби бронзи на півдні Східної Європи: ранній, середній, перехідний період від середнього до пізнього, пізній та фінальний. Саме за перехідного періоду склалося підґрунтя для формування культур зрубної спільноти.

Слід відзначити участь ювіляра в розробці делікатних питань етнічної належності носіїв археологічних культур доби бронзи у спільному з С. Березанською розділі «Бронзовий вік» «Давньої історії України» (Київ, 1997, т. 1) та авторському розділі «Етнічної історії давньої України» (Київ, 2000). У складі авторського колективу цих видань Отроченко був удостоєний Державної премії України в галузі науки та техніки за 2002 р.

Більшість колег-археологів навіть не здогадується, що В. Отроченко активний учасник, можна сказати ветеран, своєрідної російсько-української археологічної війни за курганну археологію українського степу. Під час сталінського терору та Другої світової війни українська археологія зазнала непоправних втрат. Частина українських вчених була репресована і навіть розстріляна, як це сталося з М. Макаренком. Патріарх української археології С. Гамченко помер під час голодомору. Інші після війни опинилися на Заході (В. Щербаківський, Я. Пастернак, М. Міллер). Тому у повоєнні роки Москва та Ленінград підсилили знекровлену Україну російськими археологічними кадрами. До Києва направили з Ленінграду в якості директорів ІА УРСР у 1945 р. П. Єфіменка, а у 1955 р. — С. Бібікова. Скіфську археологію очолили О. Тереножкін та В. Ільїнська. З Ленінграда прибула Т. Пассек, яка ще до війни успадкувала трипільську спадщину померлих та репресованих українських археологів. Оскільки посилятися на останніх, із зрозумілих причин, було не прийнято, то спираючись на трипільську спадщину українських вчених російська дослідниця набула статусу мало не фундатора українського трипільознавства.

В СРСР російські археологи мали привілей копати не лише в межах РСФСР, але й на територіях «братніх» республік, тоді як литовці, білоруси, грузини чи українці досліджували пам'ятки лише в межах своїх республік. Зокре-

ма, у повоєнний час монополію на дослідження скіфських курганів Нижнього Подніпров'я мав московський археолог Б. Граков, а курганів епохи бронзи півдня України — його дружина О. Кривцова-Гракова. Скіфів степового Правобережжя досліджував інший москвич — М. Артамонов. Київським скіфологам (до речі теж росіянам О. Тереножкіну та В. Ільїнській) традиційно відводилося лісостепове Лівобережжя.

Картина розподілу українських територій між археологами України та Росії різко змінилася у 1960—70-ті рр. На півдні України почалися масштабні меліоративні роботи з будівництва грандіозних зрошувальних систем та каналів Дніпро—Донбас та Дніпро—Крим. У зону будівництва потрапили тисячі курганів, на дослідження яких було виділено величезні кошти. Піонером їх освоєння став О. Лесков, який створив новобудовну експедицію з кошторисом, що був співмірний з бюджетом усього Інституту археології АН УРСР. Учнями «великого білого начальника» були В. Отрощенко та Ю. Болтрик, які з початку 1970-х рр., разом з В. Бідзілею, Д. Телегіним, О. Шапошниковою, А. Кубишевим, Г. Євдокимовим очолили окремі великі новобудовні експедиції ІА АН УРСР.

Маленькі бюджетні експедиції російських колег, що традиційно досліджували кургани Надчорноморських степів не могли конкурувати з потужними новобудовними експедиціями українських археологів. Монополія археологів Москви та Ленінграду на дослідження курганів Надчорномор'я була остаточно втрачена у 1970-х рр. за безпосередньою участю ювіляра, який на той час очолював потужну Запорізьку новобудовну експедицію.

Віталій Васильович був активним учасником ще однієї революції, що сталася в українській археології у 1980-х рр. і призвела до суттєвих змін в культурній диференціації та періодизації епохи пізньої бронзи півдня України. У 1971 р. вийшов друком перший том тритомника «Археологія Української РСР». Розділ присвячений пізній бронзі написав вчитель ювіляра О. Лесков, який спирався на бачення епохи вже згадуваною московською дослідницею О. Кривцовою-Граковою, яка вважала, що на півдні України в зазначений час розвивалася єдина зрубна культура з пізніми сабатинівським та білозорським етапами розвитку.

У другому російськомовному виданні тритомника 1985 р. С. Березанською, І. Шарафутдіною, М. Чередниченком та В. Отрощенко запропонована принципово відмінна концепція культурного поділу пізньої бронзи України. Величезна зрубна «імперія» розпалася на шість окремих культурних явищ, у тому числі були виділені окремі сабатинівська та білозерська культури. У виділенні останньої провідну роль відіграв Віталій Васильович. Запропонована у 1985 р. схема лежить в основі сучасної періодизації пізньої бронзи України.

За безпосередньою участю ювіляра сталися принципові зміни і в культурній диференціації середньої бронзи України. Зокрема раніше відома під назвою культура багатопружкової кераміки трансформувалася у бабинську. Зазначимо, що сталася не просто зміна назви масштабного культурного явища півдня Східної Європи, а принципово змінилося розуміння його культурно-історичного змісту. Нове бачення культурної ситуації на території України за доби середньої та пізньої бронзи викладено у колективній монографії С. Березанської, В. Отроценка, М. Чередниченка, І. Шарафутдінової «Культури епохи бронзи на території України» 1986 р.

Особливої уваги заслуговує інтерес ювіляра до незаслужено забутої українськими вченими науки індоєвропейстики. Попри включення переважною більшістю індоєвропейців світу степового півдня України до прабатьківщини індоєвропейців, українська наука вперто ігнорує цю масштабну і перспективну проблематику. Створена кількома поколіннями українських дослідників курганів епохи міді—бронзи багаторічна база стала поживним ґрунтом для продукування індоєвропейцями усього світу (О. Шрадер, Г. Кларк, М. Гімбутас, Т. Сулімирський, К. Ренфрю, Д. Меллорі, Д. Ентоні, О. Хейслер, В. Іванов, Л. Клейн та багато інших) численних концепцій походження та ранньої історії народів Європи.

Переважна більшість українських вчених, значною мірою через застарілий посттравматичний синдром після небезпечних експериментів нацистів з арійською проблематикою, не наважуються підступитися до етнологічних узагальнень добутих ними ж археологічних матеріалів, полишених ранніми індоєвропейськими скотарями у степових курганах Надчорномор'я та Надазов'я. Певне виключення становлять нечисленні праці В. Даниленка, Ю. Павленка, С. Кончі, автора цих рядків та В. Отроценка. Багаторічними дослідженнями бабинської та зрубної культурно-історичних спільнот, які багатьма дослідниками вважаються попередниками історичних індоаріїв та іраноаріїв, ювіляр зробив вагомий внесок у вивчення витоків легендарних народів, оспіваних у Ригведі та Авесті.

На відміну від більшості індоєвропейств-теоретиків, ювіляр знає предмет зсередини, оскільки в процесі багаторічних розкопок курганів особисто творив джерельну базу тематики, добував, класифікував та інтерпретував добути матеріали. Тому думка безпосереднього дослідника культури перших індоєвропейських скотарів В. Отроценка має особливу вагу при експертній оцінці численних, але часом абстрактних побудов відірваних від конкретних матеріалів реконструкторів ранньої історії народів індоєвропейської сім'ї.

На ґрунті індоєвропейстики та курганної археології В. Отроченко мав тривале спілкуван-

ня з видатним археологом-теоретиком Л. Клейном, який навіть частково видав переписку з ювіляром.

Вже в нульові роки ювіляр успадкував головування Індоевропейським семінаром при ІА НАН України від його засновника проф. Д. Телегіна. Організатори семінару мали мету привернути увагу українських археологів до традиційно ігнорованої ними індоевропейстики. Семінар став такою собі відкритою трибуною для обговорення етнічних проблем праісторії та давньої історії за участю широкого кола археологів, мовознавців, істориків, представників інших наук. Дискутувалися проблеми прабатьківщини індоевропейців, ролі археологічних матеріалів в реконструкції їх ранньої історії, етномовної належності трипільських племен та їх впливу на формування найдавніших скотарських спільнот українського степу тощо.

У травні 2018 р. в Музеї археології ІА НАН України в Києві відбувся представницький симпозіум «Троянські читання», на якому розглядалися важливі проблеми індоевропейстики. Приводом для наукового зібрання стало проголошення 2018 р. міжнародним роком Трої, а ініціатором — посольство Туреччини в Україні. Одним з натхненників та організаторів цієї важливої наукової події був Віталій Васильович.

Участь В. Отроценка в українсько-російському проєкті «Проблеми гірничої археології» (2001—2012 рр.) із науковцями Донбаського державного технічного університету (м. Алчевськ), Воронежського державного університету (РФ) та ІА НАН України вилілась у дослідження Картамиського археологічного мікрорайону в системі Донецького гірничо-металургійного центру. За цикл статей з названої проблематики та участі в організації десяти міжнародних науково-практичних польових семінарів ювіляра удостоєно почесного звання доктора Honoris causa ДонДТУ (2005). На жаль, з початком російсько-української гібридної війни співпраця з названим університетом та східними сусідами перервалася. Підсумки їй ювіляр підвів у статті «Реквієм за українсько-російською археологічною співпрацею на сході України» (Донецький археологічний збірник, 2018, № 21).

Як зазначалося, усе життя після закінчення університету Віталій Васильович працював у Інституті археології Національної Академії наук України (до 1993 р. Інститут археології АН УРСР), де пройшов усі щаблі науково-адміністративного росту від лаборанта до завідувача відділом. З 1968 р. він старший лаборант; 1970 р. — молодший науковий співробітник; 1986 р. — науковий співробітник; 1989 р. — старший науковий співробітник; 1992—2021 рр. — зав. відділу археології енеоліту — бронзової доби. У 2005 р. йому присвоєно звання професора. Від 2004 р. В. Отроценка виконував функції координатора Східноук-

раїнської філії ІА НАН України та МОН з координації зусиль археологічних осередків Луганщини. Його можна вважати фундатором окремої школи дослідників доби бронзи на сході України.

Серед численних позитивних якостей Віталія Васильовича назвемо талант педагога і викладача. Зокрема він залюбки ділиться з колегами своїми енциклопедичними знаннями з фаху, безвідмовно консулює молодих дослідників та своїх численних учнів. Він науковий керівник дев'яти захищених кандидатських дисертацій Р. Литвиненка, Л. Черних, В. Циміданова, С. Іванової, Ю. Бровендера, А. Усачука, С. Разумова, В. Панковського, О. Пробийголови, а також науковий консультант докторських дисертацій Р. Литвиненка, С. Іванової, Ю. Бровендера. Низка його не надто сумлінних аспірантів та здобувачів ще дописують свої дисертації.

Віталій Васильович один з провідних професорів кафедри археології НаУКМА — своєрідної «кузні» археологічних кадрів України, яка вже 20 років успішно готує магістрів та кандидатів археології при Національному університеті «Києво-Могилянська академія». Ювіляр розробив шість авторських курсів лекцій (Етнокультурні процеси за доби палеометалів; Актуальні проблеми археології; Кочовики середньовічної Європи; Основи археології та ін.) і постійно їх читає з моменту заснування у 2000 р. магістерської програми «Археологія та давня історія України», яка у 2013 р. трансформувалася в окрему кафедру археології НаУКМА.

Впродовж багатьох років Віталій Васильович був постійним членом журі заключного конкурсу наукових робіт Малої Академії Наук (МАН) України (секція археології). Журі успішно виявляє талановиту молодь і допомагає їй зробити перші кроки на ниві археології. Вже кілька призерів археологічної секції МАН закінчили магістерську програму з археології НаУКМА, стали співробітниками ІА НАН України і навіть захистили дисертації.

Про високий авторитет ювіляра в середовищі колег свідчить залучення до написання фундаментальних узагальнювальних робіт з археології та давньої історії України. Віталій Васильович член рад по захисту докторських дисертацій при ІА НАН України (2003—2021), Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України (2005—2014), Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та Інституту народознавства НАН України (2019—2021). Член редколегій чи науковий консультант низки періодичних видань з археології, зокрема зареєстрованих ДАК України, серед них такі.

1. *Археологія*. Науковий журнал ІА НАН України. Київ, 1992—2021.

2. *Baltic-Pontic studies*. Poznań, 1998—2021, vol. 5—21.

3. *Археологический альманах*. Донецьк, 1997—2011, № 6—22.

4. *Проблеми археології Подніпров'я*. Дніпропетровськ: ДНУ ім. О. Гончара, 1993—2009, вип. 10—17.

5. *Магістеріум. Археологічні студії*. Київ, 2001—2018.

6. *Кам'яна доба України*. Київ, 2002—2021, вип. 1—21.

7. *Матеріали та дослідження з археології Східної України*. Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2004—2014, № 2—12.

8. *Донецький археологічний збірник*. Донецьк, Вінниця: ДНУ ім. В. Стуса, 2010—2021, № 13—21.

9. *Енциклопедія сучасної України*. Київ, 2001—2021, т. 1—21.

10. *Археологія і давня історія України*. Київ: ІА НАН України, вип. 1—35.

11. *Старожитності степового Причорномор'я та Криму*. Запоріжжя, 2000—2020, вип. XI—XVIII.

12. *Archaeology Bimaris. Dyskusje*. Poznań, 1998—2019, t. 1—5.

13. *Российский археологический ежегодник*. Санкт-Петербург, 2010—2016, т. 1—6.

Віталій Васильович займає активну громадянську позицію. Патріот України, переконаний і послідовний прихильник демократії в політиці та науковому житті він не стоїть осторонь революційних подій в країні. Був активним членом українських партій національно-демократичного спрямування — Народний рух України (1997—1999), Українська народна партія (1999—2013). Попри завантаженість на

основній роботі в Інституті археології та лекції в Києво-Могилянській академії В. Отрощенко брав активну участь у виборчих перегонах впродовж 1990—2009 рр. в якості спостерігача, члена, секретаря, заступника та голови дільничних виборчих комісій, члена територіальної виборчої комісії в Шевченківському районі м. Київ.

Попри патріотичну налаштованість В. Отрощенко давно і безкомпромісно бореться з квазі-науковими «концепціями» стародавньої історії України на кшталт «священної трипільської Аратти» Юрія Шилова чи новітніх фантазій на доісторичні теми Валерія Бебика.

Очевидний організаційний талантизм та врівноважений, спокійний і доброзичливий характер ювіляра дозволили йому понад чверть століття успішно керувати найчисленнішим в Інституті археології НАН України і досить складним в управлінні відділом археології енеоліту — бронзової доби. Завдяки вродженій стриманості, скромності та доброзичливому відношенню до оточуючих ювіляр користується заслуженим авторитетом, повагою і любов'ю серед колег та численних друзів. Вітаємо шановного Віталія Васильовича зі знаменним ювілеєм і щиро бажаємо творчого довголіття та нових наукових звершень!

ЗАЛІЗНЯК Леонід Львович, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

ZALIZNYAK Leonid L., D. Sc., Professor, the Heard Department, the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0001-8924-8122,

e-mail: Zaliznyakl@ukr.net.

Перші кроки в археології. Кіровське поселення, Східний Крим, 1964 р.

Серед учасників XIII всесоюзної студентської конференції, с. Ґегард, Вірменія, 1965 р.

Каховська експедиція. Із Н. Зарайською та І. Тюріною, 1968 р.

Мукачівський замок, із Ю. Болтриком, 1970 р.

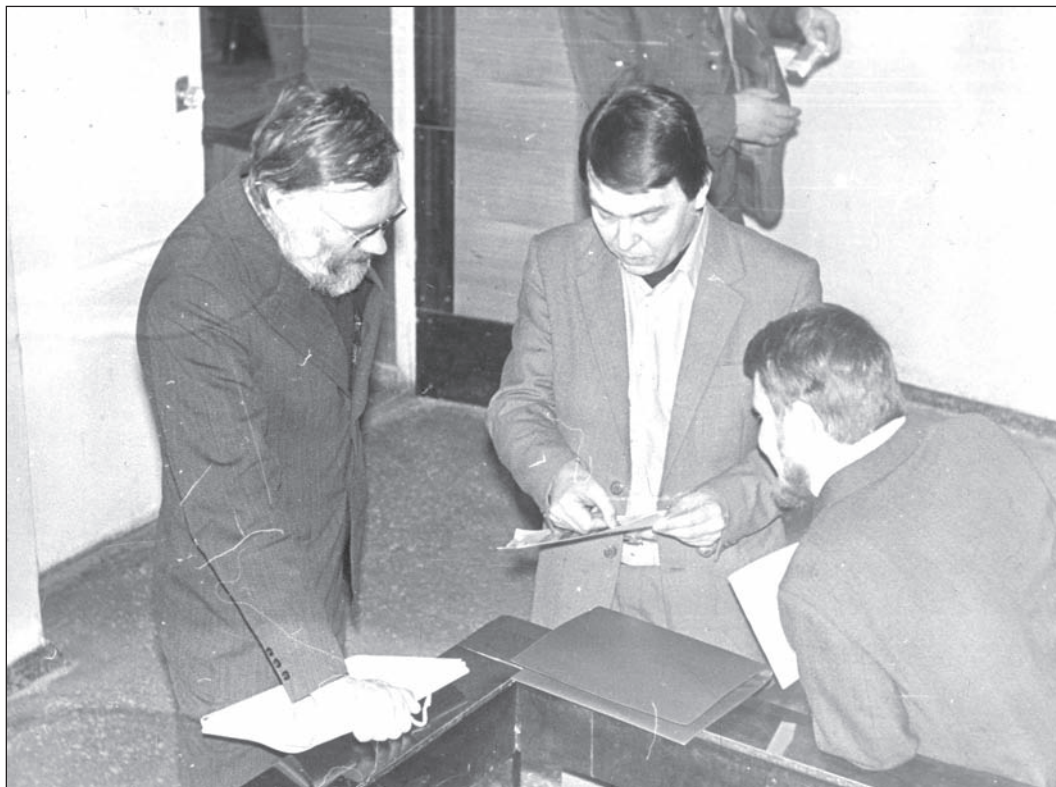
На шляху до Ужгорода із М. Чередниченком, 1970 р.

В Івано-Франківську із О. Сухобоковим та М. Чередниченком, 1970 р.

Біля Мелітопольського музею із Н. Салій та Ю. Рассамакіним, вересень 1980 р.

Учасники другої зрубної конференції, м. Самара. Зліва направо: В. Нікітін, В. Бочкарьов, В. Отрощенко, 1982 р.

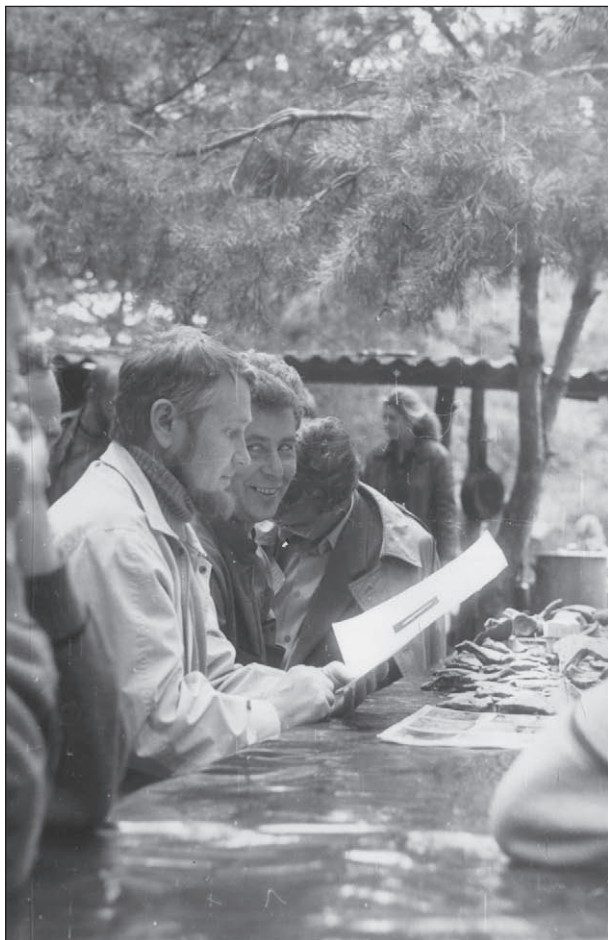
Новобудовна конференція у м. Ленінград. Зліва направо: Е. Шарафутдінова, І. Ковальова, В. Отрощенко, О. Кузьміна, 1985 р.

Із С. Березанською на конференції в м. Одеса, 1989 р.

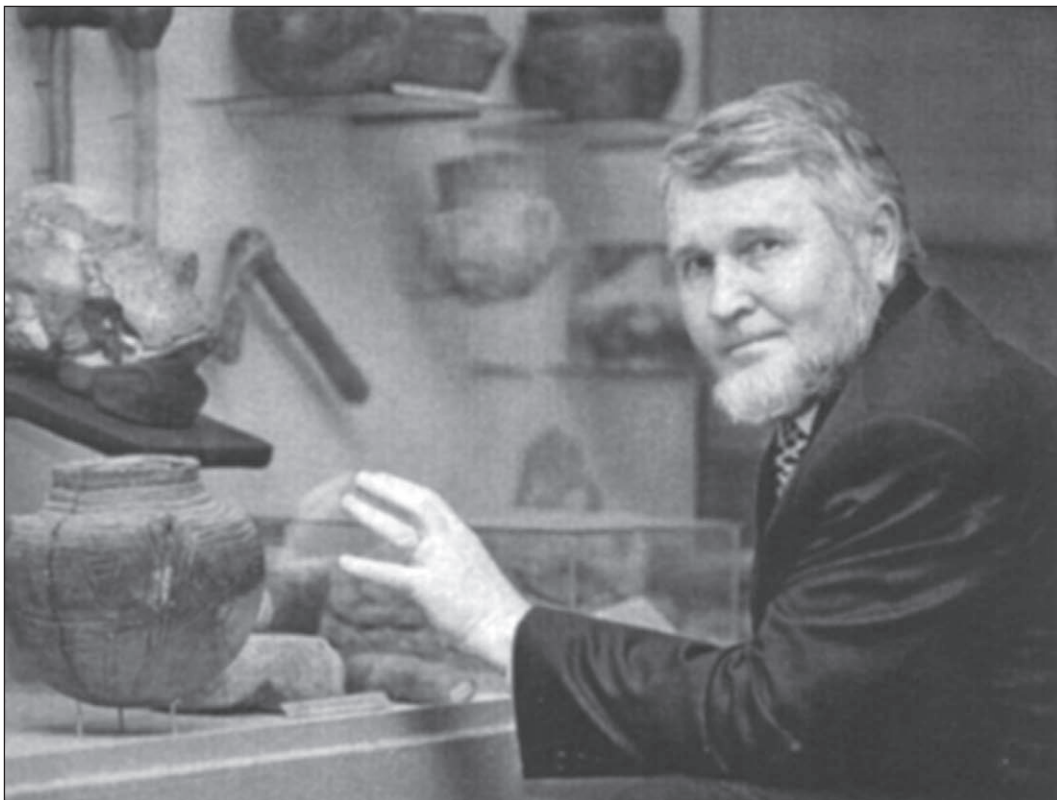
На Скелі Кременчук понад р. Південний Буг з І. Черняковим, 1990 р.

Із М. Маловим на поселенні Богуслав над р. Самара, 1990 р

Біля вітрини з шоломом та кільчугою хана Тігака з Чингульської Могили, Готторфський замок, Шлезвіг, 1991 р.

Археологічний музей ІА НАН України. Біля вітрини з артефактами інгульської катакомбної культури. 1990-ті рр., фото В. Марківа

Вручення Державної премії в галузі науки і техніки, м. Київ, Маріїнський палац, 2003 р.

Учасники семінару з проблем гірничої археології, с. Новозванівка, мідно-рудна копальня Картамиш. Зліва направо: В. Отрощенко, С. Кузьмич, Є. Черних, С. Татаринів, 2003 р.

Із Ю. Кухарчуком та Г. Залізняк на Майдані Незалежності під час інавгурації Президента Віктора Ющенка, 2005 р.

Будапешт. Зліва направо: Т. Вовк, В. Отроценка, І. Ерделі, 2008 р.

Спогад про Велику Скіфію, м. Дніпро, 2005 р.

На симпозиум до м. Обжистко (Польща), 2013 р.

Поряд із будівлею СБУ. Зліва направо: Г. Залізник, В. Павлов, В. Отрощенко, Л. Залізник, м. Київ, 2014 р.

Біля Могили Козел, смт Нижні Сірогози. Зліва направо: Г. Залізник, В. Отрощенко, О. Фіалко, 2020 р.

Перед Музеєм в м. Миколаїв: Зліва направо: Л. Залізник, К. Горбенко, В. Отрощенко, Ю. Болтрик, 2020 р.